

TIP ve ARAŞTIRMA ve ETİK

MEDICINE and RESEARCH and ETHICS

Selim Kadioğlu

Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

e-mail: selimkad@cu.edu.tr

DOI:10.5152/tcb.2014.006

Özet

Bu makalede tıp alanında yürütölen araştırmalar ve tıpta araştırma etiği, konunun kavramsal-kuramsal boyutuna odaklanmış öznele bir yaklaşımla, kısaca tanıtılmış ve eleştirilmiştir. Ağırlıklı olarak özerinde durulan konular, üç ana tıp etkinliği arasında araştırmanın durumu ve araştırma etiğinin algoritmaya dönuşmesi sorunudur.

Anahtar kelimeler: Etik, araştırma, tıp

Abstract

In this article researches and research ethics in the field of medicine are briefly presented and criticized with a subjective approach focused on the conceptual and theoretical dimensions of the topic. The situation of research among three major medical activities and the problem of transformation of research ethics into an algorithm are handled as main themes.

Key words: Ethics, research, medicine

GİRİŞ

Yinelenen bağlaçla birlikte başlığı oluşturan üç sözcük, bu denemede genelden özele gidiş yaklaşımları içinde ele alınan üç ana kavramı ifade etmektedir. Benimsenen ele alış bağlamında tıbbın kavramsal ve tarihsel-evrimsel boyutlarına kısaca değinilmiş; tıp alanında yürütölen araştırmaların kendine özgü nitelikleri ve alanın diğer unsurları ile ilişkileri biraz daha geniş biçimde ele alınmış; en uzun olarak da bu araştırmaların etik boyutları özerinde durulmuştur. Araştırmaların etik boyutlarını irdelerken önce tıbbi ve toplumsal açıdan uygun biçimde yürütölmelerini sağlayan işlevsel yapı olarak tıpta araştırma etiği tanıtılmış; sonra da hem tıbbi araştırmalar hem de tıpta araştırma etiği hakkında, etik kaygı temelinde ortaya çıkan, bir dizi eleştirel değerlendirme yapılmıştır. Konuyu dağıtmamak ve metni sınırlı tutmak adına, farklı açılardan, hem tıbbi hem araştırmayı hem de etiği kapsayan bir temel kavram olan "bilim" bilinçli bir seçimle göz ardı edilmiştir.

TIBBIN KÖKENİ, GÜNÜMÜZDEKİ YAPILANMASI VE TIBBİ ARAŞTIRMALAR

Ahlakı biyolojik temele yerleştiren kuramsal anlayış çerçevesinde, kimi diğer sosyal türlerdeki gibi insanda

da hasta-yaralı grup arkadaşına empatik-altrüistik yaklaşımda bulunarak yardım etme, destek verme eğilimi vardır (1). İnsan biyolojik bir varlık olma boyutunda sahip olduğu bu eğilimi, türüne özgü olarak geliştirdiği kültürel varlık olma boyutuna da taşıyarak ilerletmiş; bu boyutta sağlık sorunlarını tanıma ve ortadan kaldırma konusunda bir bilgi ve uygulama alanı oluşturmuştur. İnsanlığın uzak geçmişinden beri bu alanda gösterilen ampirik ve spekülatif çabalar, farklı kulvarlarda ilerleyen ve özellikle son 150-200 yılda giderek hızlanan bir gelişme sürecinin sonunda, günümüzün çağdaş-bilimsel tıbbını biçimlendirmiştir.

Büyük, karmaşık, incelikli, çok sayıda bağlantıya sahip bir yapısı olan çağdaş-bilimsel tıp çerçevesinde hizmet, eğitim ve araştırma gibi üç temel etkinliğin sürdürölmesi söz konusudur. Sağlık hizmeti üretimi, tıp etkinliklerinin en eskisi olmanın yanı sıra en büyük bölümünü oluşturmakta ve toplum geneli tarafından tıba özdeş ya da tıbbın en önemli parçası olarak görölmektedir. Eğitim ve araştırma ise bu ana etkinliğin yan unsurları olarak uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte müstakil birer etkinlik olarak ortaya çıkmaları görece yenidir ve toplum genelinden çok tıp-sağlık camiasının ilgi alanına girmektedirler.

Eğitimin yan unsur olarak varlığının uzak geçmişe kadar gitmesine karşılık araştırmanın tıbbi yakın geçmişte

gerçekleşmiştir. Eski hekimler, büyük ölçüde kendilerinden önceki önemli otoritelerin yol göstermelerine bağlılıkla ve biraz da kişisel deneyimlerine ve akıl yürütmelerine dayalı olarak mesleklerini icra etmiş, cesaret sahibi olanları kimi denemeler yapsalar bile bunlar kontrollü deney niteliği taşımamıştır. Bu niteliği taşıyan çalışmaların ilk örneklerinin ortaya çıktığı; tartışmaya açıldığı ve yayımlandığı ortamlar tıp eğitimi verilen kurumlar değil meslektaşların deneyimlerini paylaştığı, görüşlerini savunduğu platformlar olmuştur (2). Tıpta eğitim ve araştırma etkinlikleri günümüzde ise “üçüncü basamak” olarak nitelenen sağlık kurumlarında bir arada yürütülmekte, bu kurumların çalışanlarından her iki etkinlik türünde de yetkin olmaları beklenmektedir.

Araştırma tıba özgü etkinlikler arasına ve sağlık hizmetinin yanı sıra tıp eğitiminin de verildiği üst düzey merkezlerin bünyesine sonradan katılmış olmakla birlikte süratle ön plana çıkmış; yürütüldüğü kuruma değer kazandıranın yanı sıra yürütücüsünün mesleki saygınlığının ve akademik yükselmesinin öncelikli belirleyicisi haline gelmiştir. Yüksek getirisi doğal ve kaçınılmaz olarak hem bu etkinlik türüne yönelik ilgiyi artırmış hem de yürütülme standartlarının yükselmesine yol açmıştır. Söz konusu standart yükselmesi etkinlik sürecinin teknik boyutu için olduğu kadar etik boyutu için de söz konusudur. Farklı bir anlatımla tıbbi araştırma süreçlerinin bir yandan sağlık bilimleri için kabul edilmiş yaklaşımlar, yöntemler, gereçler kullanılarak gerçekleştirilmesi diğer yandan genel olarak insanlığa özel olarak sağlık alanına mal olmuş değerlerle ve kurullarla bağdaşması-çatışmaması gerekmektedir.

Tıp alanında yürütülen araştırmalar geniş bir çeşitlilik yelpazesine yayılmış bulunmakta; farklı kıstaslara göre değişik sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Yürütüldükleri ortama göre klinik, laboratuvar ve alan araştırmalarından; üzerinde çalışılan varlığa göre insan, hayvan ve bunların dışında kalan ilaç, toksin, mikroorganizma, tıbbi malzeme ve cihaz gibi materyal araştırmalarından; araştırmacının incelediği sürece müdahil olma-olmama durumuna göre deneysel ve gözlemsel araştırmalardan; incelenen vakaların zaman içindeki yerleşimine göre prospektif ve retrospektif araştırmalardan söz edilmektedir. Bu kategorileri alt gruplara bölmek, örneğin insan araştırmalarını hasta ya da sağlıklı insan vücudu üzerinde, insan vücut materyali üzerinde ve insana ait bilgi üzerinde yürütülenler şeklinde ayırmak olanaklı ve gereklidir. Öte yandan belli bir araştırmanın, farklı kıstaslar üzerinden tanımlanmış birden fazla kategoriye ait olması, örneğin hayvan üzerinde laboratuvar ortamında yürütülen prospektif deneysel bir araştırma niteliği taşıması, söz konusudur.

Tıbbi araştırmaların teknik ve metodik boyutla-

rındaki bu çeşitlilik etik boyutlarına azalarak intikal etmekte; tıpta araştırma etiği bağlamında kuşkusuz belli araştırma kategorilerine özgü düzenlemeler de bulunmakla birlikte pek çok temel yaklaşım hemen hemen tüm araştırmalarda geçerliliğini korumaktadır. Araştırmanın etik açıdan uygun olmasını sağlayan bu temel yaklaşımların başlıcaları, projenin bilimsel gerekler göz önüne alınarak hazırlanması; giderlerin uygun bir kaynaktan karşılanması; insan üzerinde çalışılıyorsa aydınlatma ve onam alma sürecinin titizlikle gerçekleştirilmesi ve olası risklere-komplikasyonlara tedavi güvencesi sağlanması; hayvan üzerinde çalışılıyorsa hayvan gönencinin ve haklarının dikkate alınması; çalışmaya katkı sağlayanların katkının türüne ve derecesine göre imza hakkı ya da teşekkür ile onurlandırılması, şeklinde sıralanabilir (3-14).

Araştırma etiği açısından uygun olmayla ilgili basite indirgeyici pratik yaklaşımı uygun olmamaya da taşımak olanaklıdır. Bu uygunsuzluk durumları, hem onlardan uzak durma kaygısı duyan araştırmacılar hem de onları yakalama çabası gösteren araştırmaları değerlendirme-denetleme görevini üstlenmiş olanlar tarafından oldukça iyi bilinmektedir. Araştırma etiğine aykırılık, araştırmacının düpedüz kötü niyetli olmasından kaynaklanan bilimsel sahtekarlık ve araştırma sürecini yönetmekte yetersiz kalmasından kaynaklanan disiplinsiz araştırma şeklinde iki ana kategoriye ayrılmaktadır (15,16). Yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek, veri uydurmak ya da değiştirmek, istatistik yöntemleri özellikle yanlış kullanmak, hipotezi yanlışlayan verileri doğrularmış gibi yorumlamak, başka araştırmacıların fikirlerini ve çalışmalarını kendine mal etmek, bir dizi bilimsel sahtekarlık örneği olarak sıralanabilir (3-10,14-18). Araştırmanın son ürünü olan makaleyi bir kereden fazla yayınlamak, tek bir araştırmadan birden fazla yayın çıkartmak, araştırma sonuçlarını tıp çevrelerinden önce topluma sunmak, haksız veya eksik imza bulunan bir makale hazırlamak, kaynaklardan alıntı yapma veya onlara atıfta bulunma konusunda hatalı davranmak ise yayın aşamasında ortaya çıkan etik açıdan sorunlu durumların başlıcalarıdır (3,14-16,19,20).

ETİK, TIP ETİĞİ, TIPTA ARAŞTIRMA ETİĞİ

Bu noktada bir parantez açıp genel olarak etik ve tıp etiği, özel olarak da tıpta araştırma etiği hakkında birkaç saptama yapmak uygun olacaktır. Hem eski hem de halen popüler bir kavram olan etik, bu iki niteliğinden dolayı genişlemiş bir anlam yüküne sahip bulunmakta, farklı bağlamlarda-çevrelerde-ortamlarda değişik karşılıkları gündeme gelmektedir. İnsanın

düşünüp tasarlayarak gerçekleştirdiği ve sonuçları başkalarını etkileyen eylemlerini analitik veya normatif yaklaşımla ele almak bu değişik karşılıkların ortak paydasıdır. Etiğin üç ana karşılığı, bir başka deyişle etik denildiğinde akla gelen üç ana kavram olduğunu söylemek olanaklıdır. Bunlar insanın ideal veya standart davranışlarının nasıl olması gerektiğini ve bunların belirleyicisi olan değerleri kuramsal bazda irdeleyen ahlak felsefesi; belli bir toplumda belli bir dönemde geçerli olan, insanlar arası ilişkiyi düzenleyen, sözlü kültür içinde yaşatılan kurallardan oluşan genel ahlak; bir uğraş-etkinlik alanının mensuplarının uğraşla-etkinlikle ilgili davranışlarını ve alana özgü değerleri-kuralları hem çözümlenme hem de kurala bağlama yaklaşımlarıyla ele alan uygulamalı etiklerdir.

Tıp etiği uygulamalı etikler kümesinin uzun geçmişi ve zengin içeriğe sahip bir üyesidir. Bu zengin içerik, yeni tıbbi olanakların insanlığı yaşamadığı deneyimlerle yüzleştirip ikileme düşürmesi şeklindeki karmaşık değer sorunlarından, tıbbın gündelik yaşamının rutin uygulamalarının ayrıntılarını belirleyen kuralları oluşturma etkinliklerine uzanan bir çeşitlilik göstermektedir. Toplumsal-bilimsel bir kurum olan tıbbın bünyesinde yer alan farklı niteliklere sahip kişiler, kurumlar, ortamlar, olgular, süreçler tıp etiğinin ilgi alanında yer almaktadır. Tıp etiği içerik zenginliği ve ilgi alanı genişliği nedeniyle çok unsurlu heterojen bir yapı arz etmekle birlikte alt bölümlere ayrılması bağlamında uzun bir başlıklar listesi ortaya çıkmamakta; “klinik etik” ve “araştırma etiği” şeklinde ikili bir ayırım yapmak genellikle yeterli görülmektedir.

Klinik etiğin konusu olan gündelik tıp etkinliklerinin amacı, rutin uygulamaların bilinen etkilerini belli bir hasta üzerinde ortaya çıkartmak; araştırma etiğinin konusu olan bilimsel çalışma süreçlerinin öncelikli amacı ise araştırılan uygulamanın öngörülen etkiye sahip olup olmadığını belirlemektir. Bir başka deyişle klinisyenin ve araştırmacının üzerinde uygulama yaptıkları kişiye yönelik yaklaşımları arasında kökten bir fark bulunmaktadır. Üzerinde tıbbi uygulama yapılan kişinin kimi zaman ikinci derecede amaç ve daima öncelikle araç niteliği taşıması toplum genelinde ve tıp dünyası içinde tıbbi araştırmalara yönelik kuşkulu bir bakış uyanmasına neden olmakta; bu noktada araştırma etiği kuşkunun sınırlayıcı-yasaklayıcı bir baskıya dönüşmesini engelleyici bir mekanizma işlevi kazanmaktadır (17,18). Böyle bir işlevi yerine getirebilmek için araştırma etiğinin dışarıdan denetime gereksinim bırakmayan güçlü bir otokontrol sağlaması, bunun için de geniş ve ayrıntılı bir kurallar kümesini içermesi gerekmektedir.

Tıbbın gündelik yaşamında hastaların, klinik tabloların, tıbbi ortamların ve olanakların farklılıklarından

kaynaklanan bir çeşitlilik bulunduğu için vakalar özelinde etik değerlendirme ve karar verme süreçlerinin yaşanması; gündeme gelen etik sorunların öncelikle ve çoğunlukla değer çatışmalarından doğan ikilemler olması söz konusudur. Bilimsel çalışma süreçlerinde ise kişiler ve koşullar olabildiğince standart hale getirilmiş olduğundan vakaların çeşitlilikten çok tek tip olma hali arz ettiği; bununla bağlantılı olarak öncelikle ve çoğunlukla ortaya çıkan etik sorun tipinin kural ihlalleri olduğu saptaması yapılabilir. İhlallerin en aza inmesi; kuralların var olmadan öte geçerlilik de taşıması için araştırma etiğinin kapsamında onlara uygun işleyişi sağlayan ve uygunsuzluk ortaya çıktığında önleyici müdahalede bulunan işlevsel yapılar yer almalıdır.

Tıpta araştırma etiğinin somut yanını oluşturan unsurların ilki olan kurallar, kimi daha spesifik kimi daha genel düzenlemeler getiren ve etik kod olarak adlandırılan kümeler oluşturmaktadır. Tıbbi araştırma etiği kodlarının bir yandan resmi ve gayri resmi olanlar, diğer yandan ulusal ve uluslararası olanlar şeklinde sınıflandırılması söz konusudur. İkinci somut unsur olan etik kurulların iki çeşidi bulunmaktadır. Bunların ilki kurallara uygun ilerleyişi sağlamak üzere araştırmayı denetleme fonksiyonunu üstlenmiş olanlardır. Bu kurullar araştırmayı proje aşamasında gerçekleştirilmeye uygun olma-olmama yönünden değerlendirilmekte ve tamamlanma aşamasına kadar projeye uygun sürdürülme ve sorunlarla karşılaşma yönünden izlemektedir. Araştırma tamamlandıktan ve çoğu zaman yayımlandıktan sonra devreye giren diğer etik kurulların fonksiyonu ise araştırmada-yayımda etik ihlali bulunduğu yönündeki iddiaları değerlendirmek ve bunların doğruluğuna kani olursa yaptırım uygulamak; kısaca bir tür ceza yargılaması yapmaktır.

TIBBİ ARAŞTIRMALARA VE TIPTA ARAŞTIRMA ETİĞİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Araştırma sürecinin etik boyutu hakkındaki bu genel bilgilerden sonra söz konusu süreç ve boyut hakkında bazı eleştirel değerlendirmeler yapmak uygun olacaktır. Böylesi kuramsal değerlendirmeler, araştırmaların etik açıdan uygun biçimde yürütülmesini sağlamaya doğrudan katkıda bulunma potansiyeli taşımamaktadır. Bununla birlikte araştırmacıları yürüttükleri etkinliklerle daha derin bir düşünsel hesaplaşmaya yönlendirerek ve böylece kimi dolaylı kazanımlara zemin hazırlayarak yararlı olmaları beklenebilir.

Geniş ve ayrıntılı bir kurallar kümesini kapsamaması, araştırma etiğinin karakteristik özelliğidir. Böyle bir kapsama sahip olmaktan dolayı etiği normatif etiğe

hatta bir normlar manzumesine mi indirgemiş olduğu ise üzerinde durulmaya değer ve tartışmaya açık bir konudur. Soyut-kuramsal unsurlara ve dolayısıyla onların sağlayacağı gerekçelendirmelere-temellendirmelere sahip olmayan, normlardan ibaret bir etik, kaçınılmaz olarak, esneklikten uzak ve şekilci-tutucu bir yaklaşıma sahip bulunacaktır. Araştırmanın belirleyici özelliğinin yenilik arayışı, farklı ufuklar açma çabası olması ile araştırma etiğinin böyle katı bir yaklaşıma sahip bulunması ilk bakışta çelişkili bir durum gibi görünmektedir. Bu noktada araştırma etiğinin araştırma süreci içinde frenleyici bir işlev üstlenmiş olduğu saptaması yapılabilir. Böyle bir işlevi üstlenmiş bir mekanizmanın varlığı, merakın-ihtirasın-rekabetin hızlandırıcı etkisiyle sürati tehlike sınırının üzerine çıkabilecek olan araştırma süreçleri için mutlak bir gereksinimdir. Otomobilde olduğu gibi burada da, frenleyici sistem ilk bakışta yavaşlatma-durdurma düzeneğinden ibaret gibi görünmekle birlikte derin amacı bakımından hareketin sürmesine hizmet etmektedir.

Eylemleri yöneten kurallar, yapılması gerekenlerin ve yapılabilir olanların nasıl gerçekleştirileceğini belirleyip düzenleyenler ile yapılmaması gerekenleri bildiren bunların yapılması halinde uğranacak yaptırımları duyuranlar olarak iki ana kategori halindedir. Araştırma etiği bünyesindeki kurallar büyük oranda ikinci kategoriye dahildir. Önceliği olumsuz gidişatı önlemek olan bu tip kuralların, eylemini düzenlediği kişilerin kötü niyetli olduğunu varsaymak ve istenir işleyiş düzenini doğrudan değil dolaylı olarak ortaya koymak gibi sorunlu yanları olduğu öne sürülebilir. Örtülü tehditler etkili bir düzenleme yapma aracı olmakla birlikte, bunları kullanmanın muhatabın dürüstlüğüne ve özerkliğine saygı ile ne ölçüde bağdaştığı tartışmaya açıktır.

Etiğin temel unsuru hür irade sahibi kişinin zihninde gerçekleşen açık uçlu düşünme sürecidir. Bu süreç, söz konusu kişinin toplumsal veya mesleki bağlamda gerçekleştireceği ve sonuçları başkalarını etkileyecek olan eylemini belirlemeye-biçimlendirmeye yöneliktir. Araştırma etiğinin katı-dayatmacı yapısı, araştırmacıların böyle açık uçlu düşünme süreçleri gerçekleştiren hür irade sahibi kişiler olmasına cevaz vermemekte; zihinsel etkinliklerinin eylemlerini kural çerçevesine yerleştirme-sığdırma çabasından ibaret kalmasına yol açmaktadır. Bu noktadan bakmakla araştırma etiği, ismi hilafına, bir tür etik olmamanın ötesinde neredeyse "antietik" nitelmesini hak eder hale gelmektedir. Araştırma etiğinin ne olduğuyla ve adlandırılmasıyla ilgili bu sorunun, içerdiği kuralların işlevselliği ve gerekliliği etkilemediğini belirtmek yerinde olacaktır.

Araştırma etiği, dar anlamda, araştırma sürecinde araştırmacının davranışlarını belirlemekle ilgili bir

içeriğe sahiptir. Ancak araştırma ve etik bir aradalığı sadece araştırma etiği bünyesinde ortaya çıkmamakta; söz konusu ikili arasında farklı bağlantılar-ilişkiler de bulunmaktadır. Bu çerçevede araştırma süreçlerinin yukarıda da değinilmiş kimi özelliklerini bir kez daha ön plana çekip gözden geçirerek bunların etik ile ilgili bağlantılı yönlerini vurgulamak uygun olacaktır.

Görev tanımları araştırmayı da kapsayan sağlık profesyonellerinin akademik hiyerarşide yükselmesinde ve bulunduğu basamakta eşitler arasında üstün duruma gelmesinde araştırmacı olarak gösterdikleri performans, hizmet sunan ve eğitim veren olarak gösterdiklerine göre daha önemli bir rol oynamaktadır. Göstergesi güçlü yayın listesi olan araştırmacılık başarısı mesleki saygınlık kazanmada ve önemli-etkili pozisyonlara yerleşmede ana belirleyici olmanın yanı sıra dolaylı olarak gelir düzeyi artışına da ciddi katkı sağlamaktadır. Üç ana tıbbi etkinlik arasında araştırmanın ön plana geçmesine yol açan bir dengesizliğin bulunması, sağlık profesyonellerinin kimi zaman hizmet üretimini ve eğitimi ikinci plana itmek pahasına öncelikli ve ağırlıklı olarak araştırmaya yönelmesine yol açmaktadır. Bu yönelişte içten gelen motivasyonun yanı sıra dıştan; meslek camiasından, işverenden, kişisel yakınlardan gelen yönlendirme hatta baskı da etkili olmaktadır. İkinci unsurun ağır bastığı durumlarda bir tür zoraki araştırmacılığın gündeme geldiği; bilimsel meraktan değil yayın baskısından kaynaklanan araştırmaların yürütüldüğü söylenebilir.

Farklı etkinliklerin bir arada sürdürüldüğü bir uğraş alanında, bu etkinlikler arasında baştan ve açıkça belirtilmemiş bir eşitsizlik-dengesizlik bulunması, doğrudan etik sorun olma niteliği taşımamakla birlikte, aynı zamanda birer etik değer olan, adaletle ve dürüstlikle bağdaştırılması zor bir durumdur. Araştırmacıların içten gelen gönüllülükle değil dıştan gelen baskıyla araştırma yürütmesi ise araştırma etiğine bağlı kalacakları konusunda kuşku uyandırmanın ötesinde onlardan böyle bir bağlılık beklemenin yerinde olup olmadığı hususunu da tartışmaya açık hale getirmektedir.

Çağdaş tıp etiği ilkeleri arasında ön planda yer alan ve sürekli gündemde kalan özerklik ve özerkliğe saygı, zihni melekeleri ve bilgi birikimleri yeterli olan kişilerin bizzat gerçekleştirecekleri eylemler ve kendileri üzerinde uygulanacak eylemler konusunda son sözü söyleme, nihai kararı verme hakkını ifade etmektedir. Bu bağlamda araştırmacı özerkliğinin, yukarıda söz edildiği üzere, katı kurallar ve dışarıdan baskılar ile sınırlanmış-azalmış olması önemli bir sorundur. Öte yandan giderek yükseltelen araştırma standartları, doğal ve kaçınılmaz olarak, araştırma maliyetlerinde de artışa yol açmaktadır. Artan maliyetleri karşılamak üzere dev-

reye giren araştırma fonları ve endüstriyel-ticari destekleyiciler, üstelendikleri maddi yükün karşılığı olarak araştırmayı düzenleme ve denetleme yetkisini almakta; bu durum da kuşkusuz araştırmacı özerkliğine ayrı bir darbe indirmektedir.

Araştırmacı özerkliğinin darbe alması bağlamında, tıp genelinde söz konusu olan otoriter-hiyerarşik yapılanmanın araştırma etkinlikleri çerçevesinde varlığını daha da kuvvetle hissettirmesine değinmek gerekir. Araştırmacılar proje aşamasından itibaren bir yandan kurum ve birim yöneticilerinin diğer yandan etik kurulların ve destekleyicilerin beklentilerini karşılamak, öne sürdükleri koşulları yerine getirmek; akademik ve akademik-bürokratik müdahalelere uğramak, baskı altında iş görmek durumundadır. Yayın aşamasında baskıcı otorite figürleri arasına katılan ve hemen ön plana geçen editörler-hakemler ise araştırmacı özerkliğinin tükenme sürecine son noktayı koymaktadır. Tüm bu müdahalelerin iyi niyetle ve araştırmacıya yarar sağlama kaygısıyla yapıldığını kabul ederek, tıbbi araştırmaların paternalist ilişki modelinin son kalelerinden biri olduğu saptamasına gidebiliriz.

Müdahalelerin özellikle yoğun olduğu proje ve yayın kabul ettirme aşamalarında yaşanan zaman israfının ise araştırmacıya zarar verme esprisi taşıdığını öne sürmek olanaklıdır. Uzun geçmişe sahip bir tıp etiği temel ilkesi olan zarar vermemenin ihlali bağlamında, bilimsel yayıncılıkta yaygın şekilde benimsenmiş bulunan, bir yandan araştırmacılara telif hakkı için doğrudan ödeme yapmayı onlara kimi dolaylı kazanç olanakları sağlamakla yetinen, diğer yandan yayımlanan makalelere erişimi ücretlendiren, dolayısıyla bilginin paylaşımına tahdit getiren, anlayışı zikretmek yerinde olacaktır.

SONSÖZ

Tıpta araştırma süreçlerinin önemsenmesi ve metodolojik-teknik-etik anlamda hakkı verilerek gerçekleştirilmesi mutlaka benimsenmesi gereken bir yaklaşımdır. Sevindiricidir ki akademik tıp camiasında böyle bir gerekliliği kabul üzerinde genel bir uzlaşma ve böyle bir benimsemeye toplu halde yönelme durumu mevcuttur. Bu durumda araştırma etkinliklerinin önemiyle ilgili olası sorunun ihmal değil izam edilme olduğu ve böyle abartılı bir yaklaşımın da diğer tıp etkinliklerine haksızlık etmeye yol açacağı söylenebilir. Farklı bir anlatımla araştırmayı önemseme adına hizmet sunumunun ve eğitimin küçümsenmemesi, değerlerinin görmezden gelinmemesi gerekir.

Öte yandan araştırmanın hakkını vermek, algoritmalara körü körüne bağlanmaya, metodolojik-teknik-etik kuralları bilmekle ve bunlara uymakla yetinmeye

indirgememelidir. Algoritmalara kuşku payı bırakarak bağlanmanın ve kurallara sorgulayarak uymanın yanı sıra araştırma etkinliklerini ve araştırma etiğini açık uçlu düşünme süreçlerine konu etmek, araştırmacının ufkunu genişletecek ve alanın önünü açacaktır. Bir etkinliğin tartışma-eleştiri konusu olmasını önlemek, onu kollamanın-korumanın değil bilakis orta veya uzun vadede verimsizleşmeye-körelmeye gitmesini sağlamanın yoludur.

KAYNAKLAR

1. de Waal F. Bonobo ve Ateist: Primatlar Arasında İnsanı Aramak. Çeviren Biçen A. İstanbul: Metis Yayınları; 2013.
2. Charle C, Verger J. Üniversitelerin Tarihi. Çeviren Yerguz İ. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları; 2005: 83-112.
3. Resnik D. Bilim Etiği. Çeviren Mutlu V. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 2004: 110-206.
4. Ersoy N. Araştırma Etiği. In Demirhan Erdemir A, Öncel Ö, Aksoy Ş ed. Çağdaş Tıp Etiği. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2003: 483-505.
5. Altıntaş A. İnsan Üzerinde Tıbbi Araştırmalarda Etik Kurallar. In Sarı N, Altıntaş A, Başağaoğlu İ ve ark ed. Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi; 2007: 305-317.
6. Avrupa Konseyi Biyoetik Yürütme Kurulu. Araştırma Etik Kurulu Üyeleri Kılavuzu. Çeviren Ülman YI. İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği; 2011.
7. Başağaç Gül T. Sağlık Bilimlerinde Araştırma Etiği. In Arda B, Kahya E, Başağaç Gül T ed. Bilim Etiği ve Bilim Tarihi, genişletilmiş ikinci baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2009: 217-234.
8. Aydın E. Tıp Etiğine Giriş. Ankara: Pegem A Yayınevi; 2001: 157-167.
9. Aydın E. Tıp Etiği. Ankara: Güneş Kitabevi; 2006: 69-89.
10. Çobanoğlu N. Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği. Ankara: Eflatun Yayınevi; 2009: 83-97, 109-145.
11. Oehmichen M. Etik Kurullar: İnsan İle/Üzerinde Yapılan Tıp Araştırmalarının Etik-Hukuksal Temeli. In v Engelhardt D ed. Tıbbın Gündelik Yaşamında Etik: Araştırmadan Terapiye Disiplinler Yelpazesi. Çeviren Namal A. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2000: 37-54.
12. Weiss C. Tıp Araştırmalarında Hayvanlar Üzerinde Yapılan Deneyler. In v Engelhardt D ed. Tıbbın Gündelik Yaşamında Etik: Araştırmadan Terapiye Disiplinler Yelpazesi. Çeviren Namal A. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2000: 29-36.
13. Başağaç Gül T. Bilimsel Araştırmalar ve Hayvan Deneyleri. In Arda B, Kahya E, Başağaç Gül T ed. Bilim Etiği ve Bilim Tarihi, genişletilmiş ikinci baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2009: 189-215.
14. Ertekin C, Berker N, Tolun A, Ülkü D. Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunlar. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları; 2002.
15. Kansu E, Ruacan Ş. Bilimsel Yanıtların Türleri, Nedenleri, Önlenmesi ve Cezalandırılması. In Güven H, Gidener S ed. Bilimsel Düşünce ve Araştırmada Etik. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları; 2003: 22-31.
16. Kansu E, Ruacan Ş. Türk Plast Rekonstr Est Cer Derg 2006; 14 (2): 82-86.
17. Ulus İH. Tıbbi Araştırmalarda İnsan Katılımcıların Korunması ve Etik İlkeler. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları; 2007.

18. Özyaydın Z. İnsan Üzerinde Etik DıŐı Tıbbi Araştırmanın Tarihi. In Sarı N, Altıntaş A, BaŐaŐaoĐlu İ ve ark ed. Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakóltesi; 2007: 319-333.
19. Arda B. Sağlık Bilimlerinde Yayın Etiği. In Arda B, Kahya E, BaŐaŐaŐ Gül T ed. Bilim Etiği ve Bilim Tarihi, genişletilmiş ikinci baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; 2009: 235-246.
20. Güven H, Gidener S. Bilimsel Dergi Editörlerinin Etik Yükümlölükleri. In Güven H, Gidener S ed. Bilimsel Düşünce ve Araştırmada Etik. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları; 2003: 32-38.